

Zoomorfní tematika v lidové tradici

Slovácké muzeum
v Uherském Hradišti
2013

- M a r k l, Jaroslav. *Rozmarné písničky Jana Jeníka z Bratřic*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury hudby a umění, 1959.
- M o s z y ň s k i, Kazimierz. *Kultura ludowa Słowian II/1*. Warszawa 1967.
- N a v r á t i l o v á, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyšehrad: Praha 2004. ISBN 80-7021-397-3.
- N a v r á t i l o v á, Alexandra. *Magické praktiky lásky v kontextu lidové víry*. *Folia ethnographica* 43, 2009, s. 3–20. ISSN 0862-1209.
- N a v r á t i l o v á, Alexandra. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Vyšehrad: Praha 2012. ISBN 978-80-7429-238-5.
- N i e d e r l e, Lubor, ed. *Moravské Slovensko II*. Praha: Národopisné museum Československé, 1922.
- P e r t o l d, Otakar. *Pověra a pověřivost*. Praha: ČAV, 1956.
- P r o c h á z k a, Karel. *Lid český z hlediska prstonárodně náboženského*. Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1910.
- S u š i l, František. *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*. Vyd. 4. Praha: Vyšehrad, 1951.
- T h i r, Karel. *Kulturně historické drobnosti z archivu Tábořského*. *Český lid* 17, 1908, s. 75–79.
- T r a x l e r, Jiří. *Písně krátké Jana Jeníka rytíře z Bratřic*. Díl 1. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 1999.
- V á c l a v í k, Antonín. *Výroční obyčeje a lidové umění*. Praha: ČSAV, 1959.
- V e č e r k o v á, Eva. *Lidové obyčeje a jejich výtvarné komponenty*. *Tvary a symboly*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2010. ISBN 978-80-7028-358-5.

Elektronické zdroje:

- W h i t e h e a d, Alfred North. *Symbolismus, jeho význam a účín*. In: *Filosofie.cz* [online]. 1997 [cit. 27. 07. 2013] Dostupné z: <http://www.fysis.cz/filosofiecz/zuska/whitehead/symbol.htm>

Zoomorfné prvky v pohrebných zvykoch

Silvia Letavajová

Zvyky súvisiace s úmrtím sú typické svojou archaickosťou a rezistentnosťou voči racionálnym predstavám uchovávať v sebe množstvo prvkov, odrážajúcich starobylé predstavy o smrti a mŕtvych, predkoch, záhrobnom svete a duši. Sú odrazom animistického, manistického, totemického alebo démonického vnímania sveta, ako aj kresťanského výkladu života a smrti. Smrť jednotlivca a jeho následný pohreb bol vždy spojený s magicko-rituálnymi praktikami, ktorých cieľom bolo pretrhnutie všetkých doterajších rodinných aj spoločenských väzieb, odprevadenie nebožtíka a jeho prijatie na druhom svete, uspokojenie duší mŕtvych a dosiahnutie zmiernenia živých so svetom mŕtvych. Tento stav bolo možné docieľiť už počas života človeka, alebo v čase príchodu smrti: slušným životom, psychickou aj fyzickou prípravou na smrť, psychickým vysporiadaním sa so smrťou a dôkladným vykonaním jednotlivých pohrebných praktík.

Z hľadiska obradovosti považujeme príchod smrti v živote jednotlivca aj spoločnosti, rovnako ako aj narodenie a svadbu, za prelomové. Naši predkovia verili, že človek a jeho duša je v čase skonu, ale aj pochovania a v období bezprostredne po pohrebe nesmierne zraniteľný a môže byť ovplyvnený negatívnymi démonickými silami. Samotná osoba podstupujúca zmenu – nebožtík, ale aj osoby, ktoré ho obklopovali (rodina, susedia, lokálne spoločenstvo), sú vystavení určitému riziku. V každom z pohrebných úkonov je citeľná obava v návrat duše mŕtveho, ktorá bola chápaná ako médium, sprostredkovateľ medzi dvoma svetmi. Súčasťou pohrebných praktík je preto množstvo apotropajných, ako aj purifikačných úkonov.

Mnohé prírodné a archaické spoločnosti tiež naši predkovia, ktorí žili v tesnejšom kontakte s prírodou a jej zákonitostami, považovali svoju existenciu za súčasť prírodného diania a taktiež aj smrť vnímali ako jednu z etáp života ako jeho prirodzený a nevyhnutný dôsledok. Smrť akceptovala kolobeh života, a preto bol aj postoj žijúcich k umieraniu zmierlivejší. Ľudia ako členovia rodinného a lokálneho spoločenstva prichádzali so smrťou do bežného kontaktu ako priami účastníci úmrtí svojich príbuzných, susedov, známych, priateľov a ako tí, ktorí sa pripravovali na svoju vlastnú smrť. K vedomiu, že smrť je súčasťou života, boli vychovávané aj deti, pred ktorými táto téma nebola zamlčovaná.

Dôležitou súčasťou prírody, a tým aj života ľudí, boli zvieratá. Pre človeka sa stali nenahraditeľnými. Úzka spätosť so zvieratami sa odrážala nielen v jeho pozemskej existencii, kde vystupovali ako zdroj obživy a materiálnych surovín, ako dopravný prostriedok, pomocník pri hospodárskej práci, sprievodca, či ochranca a priateľ, ale aj v ľudských predstavách o vlastnom pôvode, smrti a záhrobnom živote. Úloha zvierat a prítomnosť zoomorfných motívov je preto zrejmá vo viacerých aspektoch pohrebných zvyklostí: zvieratá sú jedným zo základných elementov kultu mŕtvych a predkov, sú prítomné v mytológiách o zrodení a smrti človeka, nachádzame ich v démonologických predstavách o smrti a jej príchode, samotná duša, opúšťajúca telo na seba preberala zoomorfnú podobizeň.

Božstvá smrti – ich zoomorfné podoby a atribúty

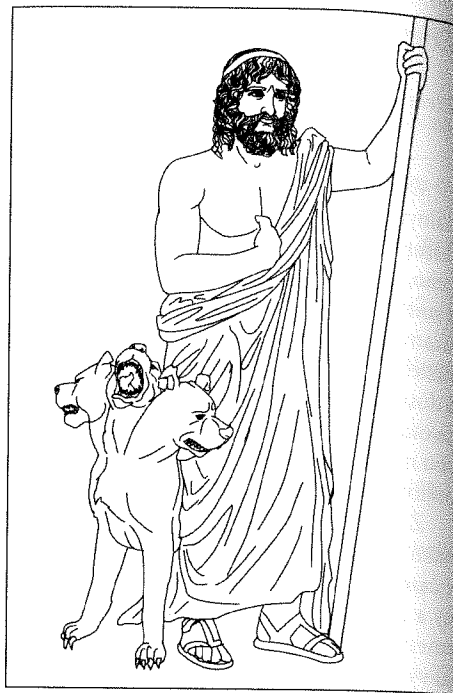
Mnohé z chtonických (týkajúcich sa smrti a podsvetia) božstiev rôznych národov sú spodobňované ako zvieratá, alebo im prislúchali zoomorfné atribúty. Zvieratá sa v týchto predstavách objavujú predovšetkým ako sprievodcovia človeka na druhý svet alebo ako strážcovia záhrobia. Jeden z najfrekvencovanejších motívov je v tomto zmysle pes a jeho rôznorodé vyobrazenia, čoho príkladom je aj egyptské alebo grécke mytologické myslenie. Boh ranných gréckych mýtov Hádes – boh podsvetia je najčastejšie stvárnovaný spolu s trojhlavým psom.

Kerberos, ako sa tento pes nazýva, stráži cestu do podsvetia. Bez jeho vedomia sa do krajiny mŕtvych nedostal nikto. Tento ohnivý pekelný pes mal tak zabrániť dušiam mŕtvych, aby sa vrátili do sveta živých, a naopak živým, aby vstúpili do ríše mŕtvych. Egyptské božstvo Anubis, ktoré je zväčša stelesňované s hlavou čierneho šakala, sa podľa starovekých predstáv zúčastňovalo pohrebných rituálov a prisudzovalo sa mu umenie balzamovať telá zosnulých. Anubis bol vnímaný tiež ako sprievodca duší do posvätných miest mŕtvych a k ich poslednému súdu. Slovanský boh podsvetia Veles bol zároveň vnímaný ako symbol plodnosti a ochranca dobytká, a je preto pochopiteľné, že jeho atribútom sa stali býčie rohy. Z hľadiska lingvistických paralel sú bohu Velesovi ako bohu záhrobného života blízki aj boh podsvetia Veles, Velinas či boh smrti Vels z baltského kultúrneho okruhu.¹

Kult predkov a jeho zoomorfné aspekty

Strach a zároveň úcta a rešpekt k mŕtvemu vytvára bipolaritu, ktorá sa stala základom kultu mŕtvych a kultu predkov. Spojitosť kultu zvierat a manistickej viery nachádzame aj v totemistických predstavách, označujúcich špecifický magicko-mýtický vzťah medzi skupinou ľudí a určitým druhom zvierat. Podstatou tejto viery je predpoklad, že totemové zviera je pokrvným príbuzným, zakladateľom rodu, predkom a ochrancom skupiny. Členovia totemovej skupiny veria, že po smrti sa vrátia medzi svojich zvieracích predkov a bratov a za života alebo po svojej smrti môžu na seba prebrať vlastnosti a podobu daného zvieraťa. Súčasťou ich pohrebných rituálov sú preto praktiky, pri ktorých napodobujú alebo parodujú totemové zviera, využívajúc časti jeho tela – chlpy, zuby, rohy, kožu, vnútornosti a iné, prípadne pri nich zviera rituálne zabíjajú a konzumujú. Cyklickosť v mytologickom myslení prírodných národov spôsobuje splyvanie času prítomného a minulého, prelínanie sveta predkov, súčasníkov a následníkov a ich vzájomnú koexistenciu. Zvierací predkovia tak môžu byť predchodcom človeka a zároveň ho vedieť sprevádzať a dozerať nad ním na tomto svete, upozornia ho na prichádzajúce nešťastie a súčasne sa stávajú jeho spoločníkom na ceste do záhrobného života, čím sa kruh vzájomnej spojitosti uzatvára.

Kult zvieracích predkov sa v rôznych podobách odráža aj v našom kultúrnom prostredí. Najrozšírenejšou démonickou bytosťou animisticko-manického pôvodu je domový had, ktorý je podľa ľudových predstáv prevtelením najstaršieho gazdu, ktorý ako prvý umrel v novopostavenom príbytku. Pôvod domového hada naznačujú aj jeho ďalšie pomenovania: starý dedo a gazda.² V českom prostredí sa zvykol označovať ako had hospodáriček alebo domovníček. Povesti o ňom sú doložené aj u Nemcov a Lužických Srbov a na mnohých miestach v celej Európe je rozšírené podanie o hadovi s korunkou na hlave. Podľa ľudovej viery žil had pod prahom, pod ohniskom alebo v priestoroch stola, čiže miestach, ktoré boli považované za posvätné a za sídla predkov.³ Tento bôžik sa zjavoval buď ako akýkoľvek had, podľa niektorých predstáv bol bielej farby, pričom čím bol belšej farby, tým bol vnímaný ako starší. Domový had bol predmetom úcty a akýmsi talizmanom rodiny. Domáci pre neho odkladali misku

Grécky boh podsvetia Hádes s trojhlavým psom. Zdroj: www.theoi.com/Ther/KuonKerberos.html

s mliekom. O jeho mierumilovnosti svedčí aj v ľudovom prostredí rozšírený obraz hada pijúceho mlieko z jednej misky spolu s dieťaťom. Naopak, ak ho od jedla odháňali, alebo ho niekto zabil, dom malo v krátkej budúcnosti postihnúť nešťastie alebo smrť. Ženským ekvivalentom domového hada je lasica – prevtelená gazdiná. Lasička bola na rozdiel od hada – ochrancu domu a jeho obyvateľov – považovaná predovšetkým za ochrankyňu hovädzieho statku. Ak jej bolo ublížené, alebo bola zabitá, hovädzí dobytok celý alebo jeden jeho kus postihla smrť.

Zoomorfné animistické predstavy o duši

Pohanský svet si najčastejšie predstavoval smrť a záhrobie ako kópiu pozemského života. Neskôr boli tieto obrazy výrazne ovplyvnené kresťanskou vieroukou o očistci, nebi, raji a pekle. Medzi týmito svetmi sa mohla voľne pohybovať ľudská duša, ktorá sa v ľudovom vedomí chápala ako niečo, čo existuje nezávisle na ľudskom tele. S telom a pozemským životom človeka je však navždy spätá. Po jeho smrti sa vracia na miesta, kde žil, navštevuje a bdie nad pozostalými. Duša mohla komunikovať s dušami iných mŕtvych, ale aj s pozostalými, mohla sa s nimi prísť rozlúčiť alebo vyriešiť nevyšporiadané záležitosti. V ľudovej tradícii bola popisovaná obyčajne ako niečo nehmotné, priehľadné, neviditeľné alebo nezvyčajné, najčastejšie ako vánok, obláčik, biela para, či dvojník človeka, ktorý sa ukazoval ako tieň, či obraz na vodnej hladine. V slovanskom kultúrnom okruhu bola značne rozšírená aj predstava o duši, ktorá sa zhmotňuje v podobe zvieraťa. Zoomorfné zobrazenia duše pravdepodobne pramenili zo starobylých názorov na lokáciu samotného záhrobia a v spôsobe cestovania duše do tohto sveta. Aj preto sú v ľudovom ponímaní azda najfrekvencovanejšie obrazy o duši ako o zvieratách, ktoré žijú alebo majú prístup k tzv. dolnému svetu – zemi a podzemiu – napríklad had, myš, hranostaj, zajac. Ďalšie podoby duše sa vzťahujú na ich odchod a pohyb v tzv. hornom svete – nebi, v oblakoch či vo vzduchu, kam má kvôli schopnosti lietať prístup hlavne hmyz a vtáctvo. V predkresťanskom ponímaní sa duša najčastejšie ukazovala ako včela, mucha, motýľ či holubica, lastovička, kukučka, slávik, bocian alebo sova. Podobu holubice ako duše si osvojila aj kresťanská cirkev, pre ktorú sa holub stal symbolom duše alebo Ducha svätého.

Zaujímavá je aj spojitosť duší a záhrobia s vodným vtáctvom, ktorá je známa mnohým kultúram. Symbolika tohto obrazu je pochopiteľná, keďže okridlená bytosť ako vták predstavuje dušu a spojenie s horným svetom, zatiaľ čo voda a ponorenie do vody súvisia, rovnako ako zem a podzemie, so svetom dolným. Zvlášť silná je táto podobiza v keltskej tradícii. Bytosti z iného sveta, najmä ženské bytosti, sa v keltských príbehoch často zjavujú smrteľníkom v podobe vodných vtákov, napríklad labutí či žeriavov. Labute, husi a iné vodné vtáky v spojení s nadprirodzenou sférou a konkrétne so záhrobím majú svoje miesto aj v iných tradíciách, vrátane slovanskej. Spojenie husi so smrťou je tu dostatočne výrazné – tak napríklad jednou z podôb Smrti v ľudových predstavách je práve hus, ktorá vo folklóre môže vystupovať aj ako predzvesť smrti. Bytosti, ktoré sa zjavujú ako vtáky, patria vo väčšine prípadov do sveta bohov a duchov, v každom prípade do sveta nadprirodzeného. Avšak v keltskej tradícii je tento svet bohov a duchov priamo spojený so záhrobím alebo s príbytkom predkov. Predstava o dušiach predkov ako husiach teda skutočne môže byť akousi malou „skamenelinou“ keltských predstáv, i keď nadobudla úplne iný, kresťanský význam.⁴

Zobrazenie duše ako vtáctva je úzko prepojené s kultom stromu. V tradičných náboženstvách je strom vnímaný ako mediátor pozemského a nadpozemského sveta, a to pre svoju podobu: jeho korene siahajú hlboko do zeme (záhrobie), kmeň sa nachádza na zemi (pozemský život) a koruna siaha vysoko do oblakov (nebo a nadpozemský život). Stromy a kríky sa preto stali symbolom duší zomretých a ich dočasného odpočinku na ceste na druhý svet. Keďže naši predkovia verili, že duša sa bezprostredne po smrti nachádza v blízkosti tela a vracia sa na miesta uloženia ľudských pozostatkov, najstaršie pohrebišťa sa umiestňovali práve do lesov a hájov. Stromy a kríky patrili medzi najstaršie pomníky a dodnes nachádzajú svoje miesto v blízkosti hrobov.

Na našom území sa tiež verilo v reinkarnáciu duše, ktorá sa po smrti človeka mohla prevteliť do nejakého zvierata – najčastejšie psa, mačky, myši, motýľa, ale aj dobytká. V súlade s etnografickým materiálom je možné predpokladať, že naši predkovia verili, že duša po smrti nikam neodchádza, naopak, čaká, kým sa nenarodí nový človek, do ktorého vojde.⁵ Práve preto sa krátko po smrti dbalo na to, aby do miestnosti s nebožtíkom nevběhlo nejaké zviera, do ktorého by sa duša prevteliť. Všeobecne rozšírená bola aj predstava o zákaze zabíjania a pojedania mäsa tohto zvieratstva.

Obrazy o zvieracej podobe duše našli svoje znázornenie aj v ľudovom prejave – v rozprávkach, piesňach, baladách. Dôkladom toho sú motívy zvieratstva, ktoré ako symboly duší objavujeme na viacerých náhrobných kameňoch. Typickým zobrazením duše na náhrobnom kameni je predovšetkým holub, had, či v keltskej kultúre spomínaná kačka a hus, pozerajúca dozadu, čo symbolizuje odchod duše z tohto sveta.

Zoomorfní démoni smrti

Samotná smrť vystupuje v niektorých kultúrach ako démonická bytosť s antropomorfnou podobou. Zobrazuje sa najčastejšie ako stará žena s bielou tvárou, prípadne odetá v bielom šate s kosou. V našom prostredí sa pre tento jej obraz zvykli používať pomenovania: Smrťka, kmotra, tetka Smrť, zubatá, s kosou. Táto postava sa mala zjavovať len samotnému umierajúcemu, prípadne jeho pozostalým. Novšou, ale veľmi rozšírenou je predstava smrti ako kostlivca. Nie je však zriedkavé, že smrť v ľudových predstavách na seba preberá aj zoomorfné podoby. Najčastejšie sa zobrazovala ako zviera bielej farby v nadprirodzenej veľkosti, často krát ako koza, mačka, pes, hus, zajac alebo motýľ smrtihlav, ktorého k tejto funkcii predurčujú obrázky v tvare lebky na jeho tele. Tieto zvieratá však v súčasných predstavách vystupujú takmer výlučne už len ako snové vízie alebo ako reálne predstavy, ktoré však nie sú vykonávateľmi smrti, ale len ako jej oznamovatelia.

Ľudia, ktorí z tohto sveta odišli násilnou smrťou, vrahovia, sebevrahovia, nepokrstení deti, ale aj čarodejnice boli často vyobrazovaní ako prírodní démoni, pripútaní aj po smrti k telu nebožtíka alebo miestu, kde človek o život prišiel. K rozšíreným patrili predstavy o morách, ktoré sa ukazovali ako tieň, ale aj ako mačka, had, myš alebo motýľ. Títo démoni napadli ľudí a zvieratá, sali im krv, gniavili ich a dusili v spánku, ženám odoberali mlieko. Zvlášť nebezpeční boli upíry a vampíry, ktorí sa najčastejšie zjavovali ako pes, vlk, mačka alebo žaba. Ich moc sa obyčajne spájala s podsvetím a nocou a končila príchodom ranného briezdenia, zakikiríkaním kohúta, ohlasujúceho príchod nového dňa. Bytosťou spriaznenou s upírmí bol v ľudových predstavách vlkolak, čiže živý človek schopný zmeniť sa v určitej dobe na vlka. Viera vo vlkolaka, ktorý je akousi bytosťou stojacou na hranici medzi ľudským svetom a prírodnými démonmi, je veľmi stará, doklady o nej zaznamenal už grécky historik Hérodotos v 5. storočí pr. n. l.⁶

Zvieratá ako zvestovatelia smrti

Smrť bola chápaná ako nevyhnutná a zároveň nepredvídateľná. U mnohých národov je rozšírená viera, že žiadny človek nevie, kedy umrie. Je isté len to, že napokon naozaj umrie. Tieto vlastnosti sú námietom mnohých folklórnych podaní, čo dokazujú aj nasledovné príslovia: *Narodiť sa môže, umrieť musí. Smrti neujdeš, Smrti sa nevykúpiš. Smrti sa nevymodlíš. Smrť je*

Slovanský boh podsvetia Veles s atribútmi býčích rohov. Zdroj: www.istoria.foxi.biz/velikij-veles.html

istá, ale hodina neistá.⁷ V Čechách a na Morave bolo v tejto súvislosti známe aj rozprávanie o tom, prečo Boh vzal ľuďom poznanie, kedy zomrú: Zastihol totiž jedného človeka, ako robil plot zo žihľavy. Keď sa ho spýtal, prečo tak robí, odpovedal, že vie, že nebude dlho živý, a tak ten, čo príde po ňom, si má postaviť vlastný plot. Aby ľudia pracovali až do poslednej chvíle, vzal im Boh vedomie o smrti.⁸

Náhly príchod smrti vyvolával strach a obavy. Zároveň sa však ľudia snažili predvídať svoj koniec a svojich blízkych, vysporiadať sa s ňou a pripraviť na ňu. Príchod blížiacej sa smrti odhadovali pomocou veštieb, predtúch a znamení, ktoré aktívne vyhľadávali či úmyselne vykonávali, alebo ich len pasívne pozorovali. Mnohé z nich sa objavovali v priebehu roka pri zvláštnych príležitostiach, akými boli napríklad Vianoce. Vianoce boli popretkávané množstvom magicko-rituálnych praktík, pomocou ktorých mohol človek odhadnúť prosperitu a zdar, alebo naopak neúspech, chorobu a smrť po nasledovný rok. Väčšiu váhu však pripisoval tým udalostiam, ktoré sa odohrávali v priebehu roka a predznamenávali dianie v priebehu nasledovného obdobia, či niekoľkých budúcich dní.

Práve tu sa odrazila spojitost ľudí s okolitou prírodou, rastlinstvom a predovšetkým so zvieratami, ktoré ho bezprostredne sprevádzali počas jeho života, či žili voľne v jeho okolí. Človek veril, že zviera dokáže vyustiť a upozorniť na blížiacu sa smrť človeka v jeho blízkosti. Práve zvieracie predzvesti smrti sú v ľudovom prostredí značne rozšírené a dodnes tvoria neoddeliteľnú súčasť svetonázorových predstáv o spojitosti človeka s prírodou.

Na blížiace sa nešťastie alebo smrť upozorňovali zvieratá človeka nezvyklým správaním a nepokojom. Tieto vlastnosti sa pripisovali predovšetkým psovi, ako dlhoročnému sprievodcovi a ochrancovi človeka. V mnohých kultúrach je pes vnímaný ako prostredník vidiaci prichádzajúce nešťastie, na ktoré môže upozorniť nevysvetliteľným zavíjaním, hrabaním v zemi alebo kňučaním. V niektorých lokalitách Slovenska sa zachovali aj predstavy o presnejšom označení človeka, na ktorého sa nešťastie chystá. Napríklad v hornonitrianskej obci Sučany verili, že niekto umrie, ak pes breše s hlavou ovisnutou, alebo umrie ten, okolo koho sa pes najviac tmoľí. V Šútovciach tiež veria, že pes vidí smrť a vie, kam sa poberá.⁹

Ďalšie z domestikovaných zvierat, ktorému sa pripisovali rovnaké vlastnosti, bol kôň. Nešťastie vtýlo, ak sa kôň znenazdajky zastavil na ceste, sklonil hlavu, zosmutnel, alebo ak sa vzoprel. Zvláštne vizionárske schopnosti sa pripisovali aj mačke, hlavne čiernej mačke, ktorá bola v mnohých predstavách chápaná ako pomocníčka alebo symbol bosoriek, stríg, diabla a všeobecne za symbol záhrobia. Nešťastie prišlo do domu, ak mačka ležala v strede izby na chrbte alebo sedela v obluku. Dodnes živá je predstava o nešťastí, ktoré prináša čierna mačka, ktorá vám skríži cestu.

Na chorobu a smrť mohlo poukazovať aj správanie sliepok či kohúta. V slovenskom a rovnako aj českom prostredí sa za nebezpečnú považovala zvlášť čierna sliepka, ktorá bola chápaná ako zjavenie diabla a ak zniesla dva žĺtky, mala ju gazdiná hneď zabiť. V Popudinských Močidlňanoch sa zvyklo hovoriť, že keď sliepka začala tzv. kikirikať, musia ju zabiť, aby neprinesla nešťastie.¹⁰ Obyvatelia Hornádskej doliny verili rovnakej predstave a nápadné pre nich bolo aj malé vajce, ktoré niekto prehodil cez strechu druhého domu.¹¹ V Nedožeroch sa tradovalo, že keď trojročný kohút o deviatej hodine dva razy zakikirika a pritom netrepe krídlami, umrie žena, keď kikirika tri razy a pritom zatrepe krídlami, umrie muž.¹²

Predzvestou smrti bolo aj neprirodzené správanie voľne žijúcich zvierat. Ak napríklad do obločného skla vletel vták, znamenalo to, že umrie niekto v blízkej rodine. Čierne vtáky letiace ponad hlavu človeka, nad sprievodom, vojskom tiež vešteli pohromu. Bociany či lastovičky si robili hniezdo iba na dome, kde žijú dobrí ľudia a trest (požiar domu) mal stihnúť každého, kto ich hniezdo zhodil alebo vtáky zabil.

Takmer vo všetkých historických prameňoch o tradičnej kultúre regiónov Slovenska, ako aj zo súčasných výskumov sa dozvedáme o schopnostiach kuvika či kukučky predpovedať nešťastie alebo smrť. Prichádzajúcu smrť naznačovala už jeho prítomnosť alebo kukanie,

ktorého počet znamenal počet rokov zostávajúceho života. O spojitosti kuvika s prichádzajúcou smrťou vypovedajú aj slovenské príslovia: *Umieračik volá: Kto za kým, kto za kým! A kuvik: Poď von, poď von! Alebo Ne počuje ten viac už kukučku kukat.*¹³ V Bukovej bola rozšírená predstava, podľa ktorej sa kuvik otočil vždy na tú stranu, odkiaľ prichádzala smrť,¹⁴ a v Ružindole sa kuvika z tohto dôvodu snažili odohnať vždy, keď sedel na strome alebo streche v blízkosti ich obydlija.¹⁵ V okolí Prievidze nazývali kuvika *pôtikom*, pretože kričal *pôť, pôť*, čím podľa nich volal chorého na druhý svet.¹⁶

Holubice na židovskom náhrobnom kameni v Michalovciach. Zabudnutý židovský cintorín. Zdroj: <http://jozefkamensky.blog.sme.sk/c/302775/Zabudnuty-zidovsky-cintorin.html#t2>

Osud sa tiež vykladal podľa farby krídel prvého na jar videného motýľa. Zatiaľ čo na strednom Slovensku biely motýľ znamenal zdravie či svadbu, na západnom a východnom Slovensku chorobu alebo úmrtie v rodine. Žltý motýľ v Gemeri veštil chorobu, inde bohatstvo. Larva motýľa (húsenica) ležúca po tele človeka privolať neprijemnosť a nočný motýľ smrť. Ak do domu vletel nočný motýľ, znamenalo to biedu. Ľudia s obľubou sledovali aj správanie sa krta, pretože väčší počet krtincov znamenal niečo nezvyčajné. Tak isto si vykladali prítomnosť cvrčka v dome.

Zvieratá mohli dávať znamenia priamo svojim správaním, alebo zjavením sa vo sne. V snových víziách sa zlá predtucha najčastejšie spájala s obrazmi zvierat bielej farby – napríklad sen o bielej holubici, bielom koňovi. V Bielom Kostole sa jedna z pamätníčok zobudila krátko na to, čo sa jej sníval sen o otcovi, ktorý kráčal v bielej košeli na bielom koňovi a zaháňal sa kosou, ktorú držal v ruke. Ráno sa dozvedela o úmrtí svojho otca, ktorý sa týmto spôsobom prišiel s ňou rozlúčiť.¹⁷

Podľa ľudových predstáv vedeli teda zvieratá vytušiť smrť blízkeho človeka, a to predovšetkým toho, kto s nimi prichádzal do každodenného kontaktu, staral sa o nich, prihovárал sa mu. Od žiaľu za ním mohol dokonca zosmutnieť, ochorieť až umrieť. V tradičných rozprávaniach nie sú výnimočné zmienky o tom, že po smrti gazdu zakrátko umrel bez zjavných príčin aj jeho pes alebo kôň. Pozostali si to vysvetlili tak, že pán si ich vzal so sebou na druhý svet. Aby tomu zabránili, hneď po smrti vykonali rad ochranných praktík, ktorými mali dušu gazdu, prípadne duše ďalších démonov zmiast. Patrilo k nim predovšetkým preväzovanie dobytku na iné miesto či poprehadzovanie úľov, ako aj zvestovanie o úmrtí gazdu, ktoré malo zmierniť žiaľ zvierat za pánom. Na Hornej Nitre sa v tejto súvislosti hovorilo, že keď umrel gazda, pocíti to celé gazdovstvo. Samé od seba začnú štrngať reťaze, statok ručí, sliepky kotkodákajú, dvere sa dokorán otvoria. Domáci sami statok zobudia, poklepú úle, aby vedeli, že gazda umrel. V Breznoch povyháňajú dobytok a popreväzujú ho, aby nezdochol a aby sa mladému gazdovi dobre darilo.¹⁸

Náš príspevok sa dotkol len niektorých aspektov zoomorfných predstáv viažucich sa k umieraniu. Z uvedených príkladov je jasné, že formálna stránka zoomorfných prvkov môže

byť v rôznych kultúrach a tradíciách odlišná, avšak podstata a výklad ich prítomnosti vychádza zo spoločných predpokladov: Zvieratá predstavujú človeku blízky element a sprevádzajú a ovplyvňujú ho aj na poslednej ceste životom. V tradičnom ponímaní sú považované za sprostredkovateľov medzi pozemským a záhrobným životom, plnia funkciu oznamovateľov konca života, sprievodcu alebo strážcu záhrobia. Najfrekvencovanejšími zvieracími motívami, ktoré sa v tejto súvislosti v tradícii objavujú, sú zvieratá žijúce v tesnej blízkosti človeka, ako aj zvieratá, svojim životom späté so zemou, vzduchom a vodou, čiže živlami, ktoré môžu byť v predstavách ľudí vnímané ako miesto záhrobia (zem, podzemie, voda) alebo nadpozemského sveta – vzduch.

Poznámky:

- 1 M a r č e k o v á, Katarína. Mytológia smrti u Slovanov a iných etníc. *Acta Historica Neosoliensia*. Odborný časopis katedry histórie Fakulty humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, 2006, č. 9, s. 383–386.
- 2 H o r v á t h o v á, Emília. Duchovná kultúra. In: Mjartan, Ján, red. *Horehronie*. Bratislava, 1974, s. 558.
- 3 N a v r á t i l o v á, Alexandra. Kult zemrých v česká lidová tradice. In: Tarcalová, Ludmila, ed. *Kult a živly*. V Uherském Hradišti: Slováké muzeum, 1999, s. 9–12. Studie Slovákého muzea; 4. ISBN 80-86185-06-0.
- 4 Dušičky. In: *Peruni.estranky.sk* [online]. Zdroj: [cit: 13-08-2013]. Dostupné z: www.peruni.estranky.sk/clanky/odchod-na-onen-svet.html
- 5 B e d n á r i k, Rudolf. *Ludové náhrobníky na Slovensku*. Turčiansky sv. Martin, 1949, s. 38.
- 6 V á ň a, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 140. ISBN 80-7038-187-6.
- 7 Z á t u r e c k ý, Adolf Peter. *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovie a hádanky*. Bratislava: Slovenský Tatran, 2005, s. 114. ISBN 80-222-0527-3.
- 8 N a v r á t i l o v á, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 180. ISBN 80-7021-397-3.
- 9 M j a r t a n, Ján. Príspevky k národopisu Hornej Nitry. *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 1935, s. 27–39.
- 10 L e t a v a j o v á, Silvia. Rodinný život a zvyky. In: Brezina, Peter et al. *Popudinské Močidlany: z minulosti obce*. Vyd. 1. Skalica: Záhorské múzeum v spolupráci s Moravským zemským múzeom v Brne, 2010, s. 222 s. ISBN 978-80-85446-64-7.
- 11 M i c h á l e k, Ján a kol. *Lud Hornádskej doliny*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1989, s. 257. ISBN 978-80-85446-64-7.
- 12 M j a r t a n, Ján: c. d., s. 28.
- 13 Z á t u r e c k ý, Adolf Peter: c. d., s. 116.
- 14 L e t a v a j o v á, Silvia. Život v rodine a rodinné zvyky. In: Letavajová, Silvia zost. *Buková*. Žilina: Obec Buková, 2010. ISBN 978-80-970171-3-2.
- 15 L e t a v a j o v á, Silvia. Rodina a rodinné zvyky. In: Podolák, Ján a Nováková, Katarína zost. *Ružindol*. Žilina: obec Žilina, 2009. ISBN 978-80-970093-3-5.
- 16 M j a r t a n, Ján: c. d., s. 28.
- 17 L e t a v a j o v á, Silvia. *Rukopisný materiál k monografii Biely Kostol*.
- 18 M j a r t a n, Ján: c. d., s. 29.

Literatúra:

- B e d n á r i k, Rudolf. *Ludové náhrobníky na Slovensku*. Turčiansky sv. Martin, 1949, s. 38.
- H o r v á t h o v á, Emília. Duchovná kultúra. In: Mjartan, Ján, red. *Horehronie*. Bratislava, 1974, s. 558.
- L e t a v a j o v á, Silvia. Rodina a rodinné zvyky. In: Podolák, Ján a Nováková, Katarína zost. *Ružindol*. Žilina: obec Žilina, 2009. ISBN 978-80-970093-3-5.

- L e t a v a j o v á, Silvia. Rodinný život a zvyky. In: Brezina, Peter et al. *Popudinské Močidlany: z minulosti obce*. Vyd. 1. Skalica: Záhorské múzeum v spolupráci s Moravským zemským múzeom v Brne, 2010, s. 222. ISBN 978-80-85446-64-7.
- L e t a v a j o v á, Silvia. Život v rodine a rodinné zvyky. In: Letavajová, Silvia zost. *Buková*. Žilina: Obec Buková, 2010. ISBN 978-80-970171-3-2.
- L e t a v a j o v á, Silvia. *Rukopisný materiál k monografii Biely Kostol*.
- M a r č e k o v á, Katarína. Mytológia smrti u Slovanov a iných etník. *Acta Historica Neosoliensia*. Odborný časopis katedry histórie Fakulty humanitných vied UMB v Banskej Bystrici, 2006, č. 9, s. 383–386.
- M i c h á l e k, Ján a kol. *Lud Hornádskej doliny*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1989, s. 257. ISBN 978-80-85446-64-7.
- M j a r t a n, Ján. Príspevky k národopisu Hornej Nitry. *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, 1935, s. 27–39.
- N a v r á t i l o v á, Alexandra. Kult zemřelých v česká lidová tradice. In: Tarcalová, Ludmila, ed. *Kult a živly*. V Uherském Hradišti: Slováké muzeum, 1999, s. 9–12. Studie Slovákého muzea; 4. ISBN 80-86185-06-0.
- N a v r á t i l o v á, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 180. ISBN 80-7021-397-3.
- V á ň a, Zdeněk. *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha: Panorama, 1990, s. 140. ISBN 80-7038-187-6.
- Z á t u r e c k ý, Adolf Peter. *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Bratislava: Slovensky Tatran, 2005, s. 114. ISBN 80-222-0527-3.

Elektronické zdroje:

Dušičky. In: *Peruni.estranky.sk* [online]. Zdroj: [cit: 13-08-2013]. Dostupné z: www.peruni.estranky.sk/clanky/odchod-na-onen-svet.html

